

ELS PROGRAMES DE MÀ: petits *somnis de paper*

Gabriel Genovart

El dia de demà, quan els historiadors vulguin reconstruir la vida espanyola del segle XX, especialment aquesta petita existència intrahistòrica, consuetudinària i gairebé anònima de la immensa majoria de la gent, no po-

dran prescindir del que va significar el cinema en el viure col·lectiu de les masses ni de tot quant s'hi va relacionar.

I entre tot allò que es vinculava amb el setè art, cal comptabilitzar-hi aquells mitjans de propaganda que estimulaven el delit dels públics

a fruit assíduament dels productes creats per aquella "fàbrica de somnis" que fou la indústria cinematogràfica: aquelles *pel·lícules* que, a la majoria de les poblacions, desfilaven per les pantalles de les sales fosques amb una periodicitat generalment setmanal. Entre aquests mitjans de propaganda, ocupen un lloc important els petits programes, pasquins, o cartells de mà, que avui s'han convertit en objecte de culte i de col·leccionisme cinèfils.

D'aquests petits documents gràfics, que conserven tot l'encant i la fragància d'una època passada i d'un temps definitivament esvaït, es pot afirmar que constituïren un "invent" o recurs gairebé exclusivament espanyol per publicitar el cinema. Tot i que ocasionalment puguem trobar qualche tipus de rèplica o correspondència d'aquest mitjà propagandístic a algun altre lloc de l'estranger (a França, per exemple, o a qualche país sudamericà), s'ha de dir que aquestes manifestacions foranes sempre tingueren un caràcter esporàdic i limitat. Tan sols aquí, a Espanya, el cartellisme de mà (a diferència dels cartells murals, que gaudiren d'una implantació molt més generalitzada) va esdevenir un sistema de propaganda continuat que s'estengué al llarg de més de cinquanta anys, la qual cosa converteix aquests petits documents en un fenomen distintiu i característic del nostre país.

Podem definir els programes de mà com *aquells petits cartells publicitaris (facilitats normalment als empresaris i exhibidors per les productores i distribuïdores) que anunciaven una pel·lícula mitjançant la reproducció gràfica d'alguns dels seus moments o escenes més interessants i la imatge, quasi sempre destacada, dels actors protagonistes; i amb un espai en blanc (que generalment solia ser el mateix dors) reservat a les empreses locals perquè hi poguessin consignar, per mitjà d'un text imprès, els detalls concrets de projecció (dates, horaris, complements, etc.) i uns quants eslògans publicitaris, elegits a voluntat, que contribuïssin a fer l'anunci més atractiu.*

Per arribar a assolir la forma més

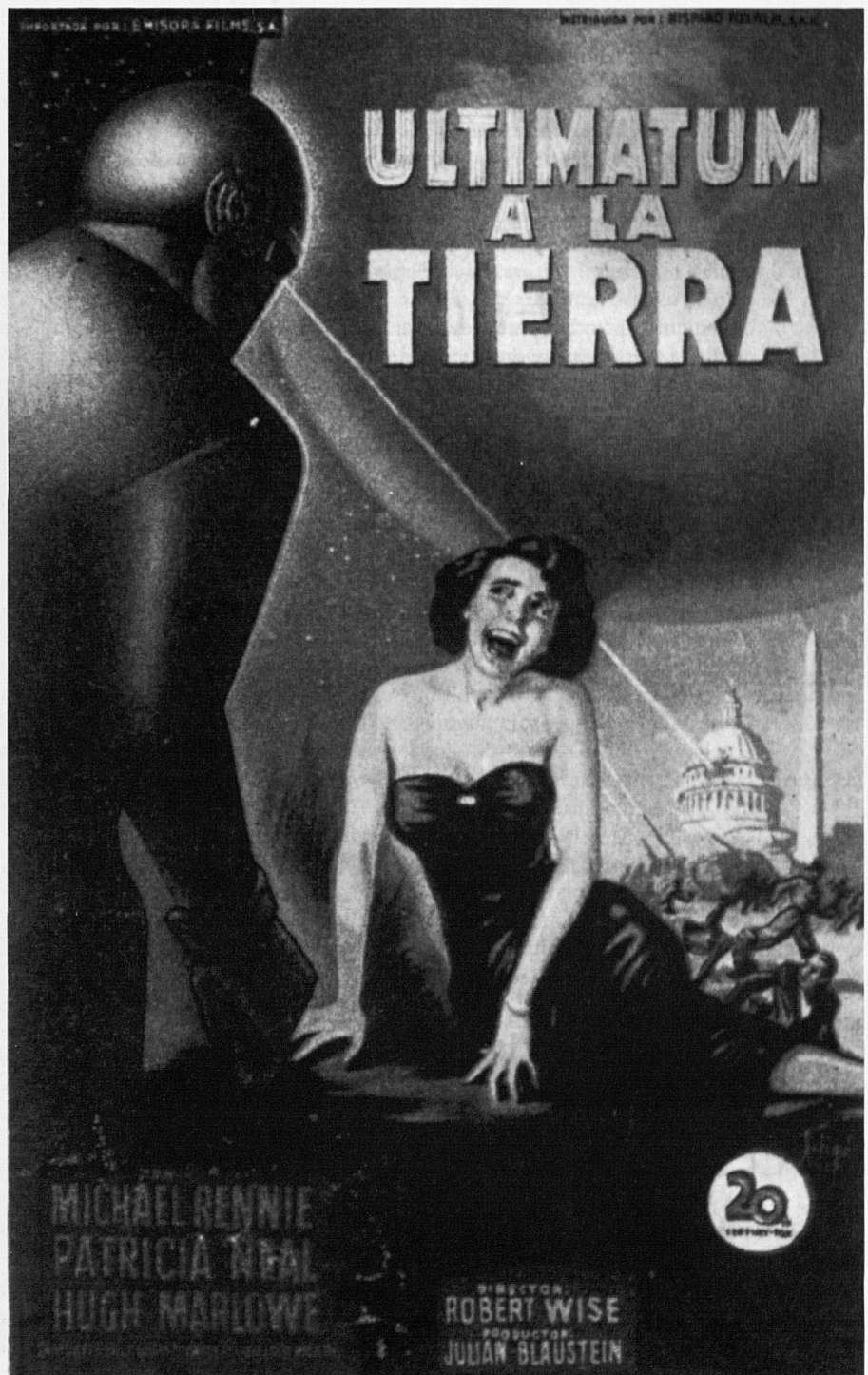
L'esplendor dels programes coincideix, per tant, amb l'esplendor del cinema, amb la seva època daurada per antonomàsia, i s'inscriu dintre un àmbit cultural en el qual l'afició a "col·leccionar imatges" s'havia convertit en un dels passatemps predilectes...

ajustada a aquesta definició, els cartells de mà hagueren de recórrer una llarga trajectòria de balbuceigs inicials, que va des de l'aparició dels primers llargmetratges fins al final de l'època muda i el començament del cinema sonor, moment en què es pot dir que el programa ja havia cristal·litzat amb les característiques que el definiren més essencialment. Ve a continuació una època d'esplendor, que comprèn els anys trenta, quaranta i cinquanta (en plena coincidència amb les que han estat, indiscutiblement, les tres millors dècades de la història del setè art), per entrar seguidament en una decadència progressiva en els anys seixanta i desaparèixer pràcticament per complet a principis de la dècada següent. Com ha escrit Francisco Baena, un dels estudiosos més documentats de la història d'aquest material, *"el programa mantuvo su existencia durante todo el tiempo en el que el Cine desparramó virtudes o medios de madurez y pureza. No estuvo presente cuando éste no era más que 'un invento para desarrapados' - así fue catalogado el Cine, en origen, por sus detractores-, y desapareció cuando la sociedad enfermó de tele-manía".(*)*

L'esplendor dels programes coincideix, per tant, amb l'esplendor del cinema, amb la seva època daurada per antonomàsia, i s'inscriu dintre un àmbit cultural en el qual l'afició a "col·leccionar imatges" s'havia convertit en un dels passatemps predilectes per a un gran nombre de persones de totes les edats i, en especial, de les edats infantils i juvenils. Aquest passatemps venia d'enfora, de molt abans del naixement del cine. Pràctica-

ment, de principis del segle XIX, quan els processos d'impressió havien perfeccionat la tècnica de l'estampat en color, que enriquia extraordinàriament les possibilitats de la reproducció gràfica. Posteriorment, el naixement de la fotografia es va sumar als antics dibuixos i gra-

vats i, sobre el suport del paper, del cartró i de la cartolina, les noves tècniques d'impressió feren possible que la societat disposàs progressivament d'un repertori d'imatges visuals -policromes, en molts de casos, i de cada cop més atractives i millor reproduïdes-, les quals, a tra-

Més tard, l'arribada del cinematògraf eixamplaria increïblement aquesta possibilitat fins a punts que ningú mai no havia arribat a imaginar, alhora que esdevenia, quasi immediatament, un nou mitjà de contar històries i de crear fabulacions.

vés de múltiples formats i presentacions (llibres il·lustrats, revistes, postals, estampes, cromos, cartells, etc.), dilataren enormement les oportunitats d'un coneixement icònic de la realitat i de l'orbe terraquí més enllà de les limitades circumscipcions geogràfiques de cadascú.

Més tard, l'arribada del cinematògraf –l'invent de les "fotografies animades", com fou presentat inicialment, quan encara no era més que una curiositat de barraca de fira– eixamplaria increïblement aquesta possibilitat fins a punts que ningú mai no havia arribat a imaginar, alhora que esdevenia, quasi immediatament, un nou mitjà de contar històries i de crear fabulacions. A més de tot això, el fulgor del cinema portaria aparellada tota un estela d'articles que servirien per donar-li publicitat, tot estimulant i intensificant aquella afició al col·leccionisme gràfic que ja el precedia. I entre tots els articles col·leccionables relacionats amb el nou espectacle de les imatges mòbils, els programes de mà destacarien especialment. Cal tenir present que estam parlant d'un temps pobre i d'una formes de vida humils i senzilles; d'una època de la qual sí que es pot afirmar amb tota propietat que "una imatge valia per mil paraules". Qui tenia una col·lecció d'imatges tenia un tresor. I si era un infant el qui posseïa aquest tresor, podeu creure que se sentia un autèntic privilegiat.

Entre tots els articles d'aquell col·leccionisme gràfic anterior i posterior al naixement del cinema, es pot dir que hi havia una vertadera gradació jeràrquica. En el cim d'aquesta jerarquia (quasi platònica), se situava un col·leccionisme tan prestigiat i de tanta categoria o elit com el de la filatèlia; però això de col·leccionar els segells de les cartes solia ser cosa, particularment en els pobles, de certes persones majors i un poc solemnes: mestres d'escola, el metge, l'apotecari, qualque administrador de correus retirat i algun altre digne representant de les forces més o manco vives (tot i que mai es pogués descartar del tot, en

aquest grup tan selecte, la presència de qualque al·lot una mica raret, que generalment portava ulleres i feia cara d'intel·lectual prematur). Venien, a continuació, les postals: aquestes postals que des de fa temps es diuen "antigues" o "velles" i que encara avui són objecte cobdiciat de recerca per part d'un bon nombre de col·leccionistes. Seguien després, potser, les estampetes religioses (algunes de les quals eren una autèntica filigrana), però generalment només les col·leccionaven les persones més pietoses o acostades a la Santa Mare Església. I així successivament, fins arribar al grau més ínfim d'aquell escalonament jeràrquic que, després de passar pels programes de cine i per tota classe de cromos i de postalletes (com, per exemple, les que acompanyaven les pastilles de xocolata i els sobrets de safrà) acabava en la rotunda pobresa i la humilitat absoluta d'aquelles cares de caps de mistos que, en el meu poble al manco, ennoblíem amb la genèrica denominació de "sants" i convertíem en uns objectes que tant valien per ser col·leccionats com per improvisar un entretingut joc de carrer.

Tot aquest material, en la seva entranyable modèstia, arribaria a agermanar-se amb unes altres manifestacions culturals, igualment característiques d'aquella època, a les quals venia a enriquir com a mitjà d'esplai: les bolles, les baldifes, els cercols, els vencins, etc., d'uns jocs populars infantils procedents d'una tradició remota que havia aconseguit crear, amb els materials més simples i rudimentaris, una riquesa lúdica extraordinària. Com s'agermanaria també, naturalment amb els tebeos, que havien fet la seva aparició a principis de segle per arribar a formar part destacada en aquell retaule d'entreteniments juvenils.

Enmig d'aquell panorama, i quasi coincidint cronològicament amb l'aparició del tebeo, havien aparegut també els programes de cine, aquelles "estampes profanes" que, amb tot el seu esplendor cromàtic, la seva inesgotable riquesa d'imat-

Aquells cartellats, que normalment s'entregaven en adquirir l'entrada del cinema per anunciar el film d'estrena de la sessió del diumenge vinent, es convertien després, entre setmana, en una espècie de preludi del somni:

ges, les seves formes variades i capritxoses, l'exquisidesa dels seus plantejaments gràfics i tot l'encant sobreafegit de la seva vinculació a un espectacle enlluernant que els estaments més conservadors qualificaven de "pecaminós", es convertirien ràpidament en un dels més vistosos i popularment més seductors de tots aquells articles de col·lecció possible. Amb un avantatge a favor seu, d'importància capital: els programes de mà no costaven res; es repartiren gratuïtament com a reclam publicitari, amb una abundor i generositat que avui ens sembla gairebé impròpia de l'austeritat d'aquella època. D'aquesta manera, els programes de cinema, acompanyats dels cromos (cromos de tota classe i varietat imaginable), de qualque llibre de contes i d'una amplíssima diversitat de tebeos, entraren a formar part, com a objectes privilegiats, dels tresors més preuats de la infantesa.

Aquells cartellats, que normalment s'entregaven en adquirir l'entrada del cinema per anunciar el film d'estrena de la sessió del diumenge vinent, es convertien després, entre setmana, en una espècie de preludi del somni: en el somni presomniat d'una pel·lícula esperada i en un estímul per a la imaginació. I els que llavors érem nins, sortíem d'aquells cines pobres i vells dels nostres pobles o de les barriades ciutadanes –aquelles sales humils, de programes dobles, que per unes hores s'havien convertit en el reialme del mite i del somni– amb els ulls plens de mil imatges i l'ànima captiva de mil emocions embriagants. Enrere deixàvem el crit de Tarzan, l'Imperi Fantasma, la moneda rompuda, el tigre d'Esnapur i el doctor Satan; el sarcòfag de la mòmia, el castell de Dràcula, la fortalesa de Fu Manxú...; l'ídol de l'home llop, el bramul de Kong, el monstre de Frankenstein, les petjades sobre la neu de l'home invisible...; la màscara de ferro, el signe del Zorro, la marca del renegat, el presoner d'If...; el tam-tam de les selves, els mars de la Xina, les pluges de Ranxipur, l'embruig de Xangai...; les verdes

praderes, els tambors llunyans, els senyals de fum d'una foguera índia i les vastes planures d'horitzons infinits; i el país d'Oz, les melodies de Broadway, les roques blanques de Dover, la terra roja de Tara i el fal·cò maltès a les jungles d'asfalt.

Sortíem, els diumenges a vespre, del regne dels somnis amb l'enutjosa perspectiva de reintegrar-nos a la realitat deprimida del dia següent: la realitat d'uns pobles on l'hivern era trist, la vida era grisa i les escoles avorrides, rutinàries i fredes, sense imaginació ni creativitat. Però, ah!, a la sortida del cine portàvem amb nosaltres, en forma de cartellat de mà, la promesa engrescadora per al diumenge vinent d'una nova incursió a les regions del misteri i del mite: portàvem un d'aquests petits programes o pasquins. Podíem passar suportablement una setmana sencera, una setmana llarguíssima, si el capvespre del diumenge proper ens esperava altra vegada, com el programa prometia, quelcom tan excitador com la profunditat d'una selva inescrutable, els enigmes d'un terror sobrenatural, l'aterratge d'una nau extraterrestre, l'encís de l'Orient llunyà i misteriós, la vastitud reverberant d'un desert sota un sol implacable, la terra verda dels castors i de les muntanyes nevades o les veles desplaçades d'un vaixell salpant i la insígnia d'un pavelló pirata tremolant a sobrevent.

Venien també com anell al dit, aquells programes, per fer-los servir com a "punt", enclotats entre les fulles de les àrides enciclopèdies de la nostra infància escolar; i els miràvem furtivament adesiara, en horari lectiu, al llarg de la setmana, per alimentar una necessitat de fantasia i d'ensomnis que la misèria pedagogia d'una època obscura proporcionava molt escassament. Si no era que el frare, la monja o el mestre t'hi trobaven i t'esqueixaven el petit cartell.

Tanmateix, emperò, ningú no pot esqueixar un somni.

(*) Veg. BAENA, F.: *Los programas de mano en España*. Barcelona (Cornellà de Llobregat): Editat per F. B. P., 1994. ■